

Összetett szavak és átmenet-valószínűségek Absztrakt

A nyelvtudomány számára régóta nehézséget jelent annak a kritériumnak vagy kritériumegyüttesnek a megtalálása, amellyel az összetett szavak és a szószerkezetek közti elvi különbség megragadható, és amelynek alapján a kompozitumok és a szintagmák egymástól a gyakorlatban is elkülöníthetők, méghozzá úgy, hogy ez a kategorizáció összhangban legyen a nyelvi intuícióval is. A legnagyobb definíciós kihívást azok az alakulatok jelentik, amelyekben az összetett szavak (*képeskönyv*) és szintagma megfelelők (*képes könyv*) nem mutatnak semmilyen (hang)alaki eltérést, tehát a szószerkezet szavai közti viszony sem jelölt oly módon, ahogy azt például a tárgyias összetételekhez (*favágó*) képest azok szintagma párjaiban (*fát vágó*) tapasztalhatjuk. A probléma sokrétű, aminek megoldására számos próbálkozás született.

A magyar szakirodalomból szemezgetve kitűnik, hogy a kritériumok között morfológiai, szintaktikai, szemantikai és fonológiai szempontok egyaránt szerepelnek (vö. Károly 1970, Deme 1978, Kiefer 1999, Kenesei 2000 stb.). Ezek az egyes alelméletekben kisebb-nagyobb mértékben különböznek egymástól, de lényegüket tekintve tulajdonképpen mind arra kérdeznék rá, hogy egy adott alakulat morfológiailag megszakítható-e, belső szerkezetét mondattani szabályok megváltoztathatják-e, kompozicionális-e a jelentése, továbbá a nem automatikus hangtani szabályok hatókörébe tartozik-e. Ezek az elhatárolási elvek a jelek szerint ugyanakkor nem felelnek meg az elvárásoknak.

Egyrészt több esetben nem nyújtanak támpontot (a *jőfejebb* forma alaktani megszakíthatatlanságot mutat, a *jobb fej* viszont az ellenkezőjét; a *vörös bor/vörösbör* egyformán tekinthető szemantikailag kompozicionálisnak és nem ilyennek is; stb.). Másfelől van, hogy a kritériumok nem értelmezhetők (az *-i* képzős melléknevek általában véve nem bővíthetők, így a *mezei pocok* típusú alakulatok a megszakíthatóságra tesztelhetetlenek; stb.). Harmadrészt nem egyszer maguk is egyéb, ugyancsak nem egyértelmű definícióktól függenek (az *icipici*-ben az *ici*-t se összetételi, se szószerkezeti tagnak nem lehet minősíteni, ha elvileg még morfémasztátusa sincs). Negyedrész pedig alkalmazásukkal gyakran ellentmondásos és az intuícióval ellentétes eredményre juthatunk (az *újszerű* csak a morfológiai kritériumnak felel meg, annak is csupán részben, a szintaktikai, szemantikai és fonológiai feltételeket viszont nem teljesíti).

Ezeket a problémákat az előadásomban felvetem ugyan, de részletesen nem kívánom őket elemezni (ezt megtettem korábban; Fehér 2007, 2008). Ehelyett inkább a definíciós nehézségek mögött álló szemléletre fogok koncentrálni, majd pedig ennek tanulságaiból egy a szóhatárok kijelölését illető javaslatlal igyekszem előállni.

Mindenekelőtt arra szeretném felhívni a figyelmet, hogy a problematika hátterében alapvetően az áll, hogy a szóösszetételek és a szószerkezetek elkülönítésére mindenképpen egy egyértelmű és abszolút módon érvényesíthető elvi kritériumot kívánnak találni. Ez azért jár nehézséggel, mert a gyakorlat viszont azt mutatja, hogy a konkrét esetek megítélése relatív és többértelmű, hiszen az emberek a szóhatárokat gyakran egymástól eltérően húzzák meg, illetve tapasztalhatók változások a nyelvtörténeti és a nyelvelsajátítási folyamatok során is: egyszóval az, hogy mit tekinthetünk összetett szónak és mit szószerkezetnek – ugyanúgy, mint bármely más nyelvi jelenség – változatosságát és változást mutat.

Mindezekből adódón azt fogom hangsúlyozni, hogy csak akkor található valamiféle megoldást a problémára, ha magukat a kritériumokat is relativizáljuk, és számolunk a nyelv heterogenitásával és dinamizmusával. Elképzelésem alapötletét ennek megfelelően egy olyan tudományterületről veszem, ahol a viszonylagosság, az emberek közti nyelvi eltérések és a nyelvi folyamatok nagyobb teret kapnak. A kognitív pszichológiából, ezen belül pedig Saffran és Mtsai (1996) nyelvelsajátítási kísérletéből indulok ki, amikor a szóhatárok átmenet-valószínűségi alapú kijelölését javaslom. Az elképzelést további pszicholingvisztikai kísérletek eredményeit elemezve fejtem ki, majd konkrét példákon mutatom be plauzibilitását; vagyis azt, hogy az elmélet az összetett szavaknak a szószerkezetektől való elhatárolását képes a nyelvi intuíciónak megfelelően, relatívan (mind folyamatában, mind sokféleségében) kezelni.

Irodalom

Deme László 1978. *A beszéd és a nyelv*. Budapest.

- Fehér Krisztina 2007. A szó problémája I. *Magyar Nyelvjárások* 45: 5–26.
- Fehér Krisztina 2008. A szó problémája II. *Magyar Nyelvjárások* 46: 55–70.
- Károly Sándor 1970. *Általános és magyar jelentéstan*. Budapest.
- Kenesei István 2000. *Szavak, szófajok, toldalékok*. In: Kiefer Ferenc szerk., *Strukturális magyar nyelvtan 3. Morfológia*. Budapest. 75–136.
- Kiefer Ferenc 1999. *Alaktan*. In: É. Kiss Katalin–Kiefer Ferenc–Siptár Péter, *Új magyar nyelvtan*. Budapest. 185–290.
- Saffran, Jenny R.–Aslin, Richard N.–Newport, Elissa L. 1996. Statistical learning by 8-month-old infants. *Science* 247: 1926–1928.

Fehér Krisztina
egy. tanársegéd
DE Magyar Nyelvtudományi Tanszék